

Катерина ТРУБА,

*студентка 3 курсу
філологічного факультету
Національного університету
«Чернігівський колегіум»
імені Т. Г. Шевченка*

Науковий керівник –

Тетяна ХОМИЧ,

*завідувач кафедри української мови,
літератури та журналістики Національного університету
«Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка,
кандидат філологічних наук, доцент*

ЗАГРЕБЕЛЬСЬКА ДІАЛЕКТНА МІКРОСИСТЕМА В КОНТЕКСТІ СХІДНОПОЛІСЬКОГО ГОВОРУ ПІВНІЧНОУКРАЇНСЬКОГО НАРІЧЧЯ

Живу мову народу на різних територіях досліджує галузь мовознавства – діалектологія. Вивчення діалектів у сучасному стані й на різних попередніх етапах історії дозволяє осягнути глибину унікальності народного мовлення, що відображає традиції, світогляд, багатовіковий досвід поколінь [5, с. 14]. Як зауважує Степан Пилипович Бевзенко, «діалектне членування кожної національної мови відбиває складність історичного розвитку того чи іншого народу, носія і творця цієї мови» [2, с. 6].

Північні говори особливо цінні, оскільки багаті на архаїчні риси, передусім у фонетичній системі, – мають низку яскравих різнохарактерних дифтонгів [3, с. 361]. З огляду на зазначене, Чернігівщина є унікальним регіоном, адже давні фонетичні явища репрезентує в широкому розмаїтті. Проблеми української діалектології у ХХ ст., зокрема північноукраїнське наріччя, вивчали С. П. Бевзенко, П. Ю. Гриценко, Й. О. Дзендзелівський, Ф. Т. Жилко, І. Г. Матвіяс та інші [6, с. 15].

Актуальність теми зумовлена необхідністю збереження говірок як важливого складника культурної спадщини. Фіксація живого народного мовлення дає змогу зберегти автентичні мовні одиниці, які перебувають на межі зникнення.

Загребелля – село Сосницької селищної громади Корюківського району (колишнього Сосницького) Чернігівської області. Розташоване за 1 км від селища Сосниця. Загребелля виникло в першій половині XVII ст. Назва пішла від слів «за греблею» – село відділяє від Сосниці річка Убідь і гребля [4, с. 639]. Ця річка навесні щороку затоплювалася. Водопілля в Загребеллі описав на сторінках автобіографічної повісті «Зачарована Десна» український письменник Олександр Петрович Довженко. Село також відоме як батьківщина Миколи Петровича Адаменка – українського поета, філолога, члена СПУ. Нині в Загребеллі функціонують початкова школа, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

За даними Атласу української мови, загребельська діалектна мікросистема входить до східнополіського говору північноукраїнського наріччя [1, с. 102]. Мовлення жителів села має характерні діалектні особливості. Риси східнополіського говору також простежуються у творчості Олександра Петровича Довженка [3, с. 379].

Східнополіський (лівобережнополіський) говір – це старожитній діалект української мови, який поділяють на окремі групи говірок, що мають схожі діалектні ознаки [3, с. 379–380]. Іван Григорович Матвіяс зазначає: «...найправдоподібніше, в основі східнополіського говору – мова східнослов'янських племен полян і частково сіверян» [5, с. 50].

Мета наукової роботи – виокремити особливості діалектної мікросистеми села Загребелля на всіх рівнях мови: фонетичному, лексичному, граматичному. Дослідження ґрунтується на спостереженні за живим мовленням місцевих жителів.

Фонетичній системі загребельської говірки властиві такі ознаки:

а) дифтонги на місці етимологічних [o], [e], [i]: наприклад, *са́ма біл'ша ну́вен'* була́ ў *с'ї́мс'а́том* году́ (із усного мовлення респондента Набоки Миколи Андрійовича); *т'ї́л'ехуо́н* буў оді́н на ўсе село́ / сто́јаў у колго́сп'і замкнү́тиї / як тре́ба позвоні́т' / дик тре́ба бу́ло попросі́т' *гу́блову* / шоб одомкнү́ *кабин'ї́т* / бо ўкра́дут' (із усного мовлення респондента Воложанінової Любові Леонідівни); *ўс'ім* / хто ро́бит' у непла́нову / зна́чит' зра́зу ў *с'ї́м* утра́ додому́ іде́ш / забира́й око́нечко / забира́й сво́ю зарплату́ за *ну́йч* / і іди́; (із усного мовлення респондента Гаці Марії Володимирівни); *засипа́ли* ја́кос' із пэ́ч'і / із пэ́ч'і *ну́пелом* о́це ўсе́ / о́це ўсе́ воно́ помага́ло / і

було *б'їлен'к'е* (із усного мовлення респондента Мельник Анастасії Дмитрівни); *Микóла Петрóвич Адáменко буў тут / ну зав'їѣдуваў сáдом / выўн старшиї за мéне / послали жо́г с'уді́ ў сад* (із усного мовлення респондента Тимошенко Надії Петрівни);

б) ствердіння *[p']*, а також *[ц']* у звукосполюках *[ца]*, *[цо]*, *[цу]* та в суфіксах *-ц-*, *-ец-*: наприклад, *іду́ жа от:у́дова додóму назáд / гу́блову пов'їсила / іду́ журус' / бáт'ко ў колгóсп'і / мáтери у Хв'ілоноўц'і робóти нема́је* (із усного мовлення респондента Гаці Марії Володимирівни); *із с'їемна́дцати ру́к'іў прац'увáла на хвáбриц'і / на швéйн'її* (із усного мовлення респондента Воложанінової Любові Леонідівни); *налива́ли гар'áчої водí / і помójemu náче шче які́й каменéц кíдали / гар'áчий* (із усного мовлення респондента Мельник Анастасії Дмитрівни);

в) ослаблення фонем *[ф]* і заступлення її *[х]* чи *[хв]*: наприклад, *проробíла дéс'ат' ру́к'іў на хвéрм'і / а тод'і пошла́ ў дит'áчий садóчок / на повáра / у Загребéл':і // дéс'ат' ру́к'іў пропрац'увáла пóваром у Загребéл':і / а пóтім зноў пошла́ на хвáбрику* (із усного мовлення респондента Воложанінової Любові Леонідівни); *там же Хв'ілоноўка п'їе́с'ат дву́оріў ўс'óго бу́ло / робóти нема́је* (із усного мовлення респондента Гаці Марії Володимирівни);

г) уживання *[шо]*, *[шоб]* замість літературного *[шчо]*, *[шчоб]*: *як робíли на хвéрм'і / дик до́ма ж нема́ кору́вн / захóчем укρά́сти молока́ / укρά́дем / а тод'і попрóбуї жо́г прот'агті́ ж тéје молоко́ / шоб тебе́ нехтó не поїма́ў* (із усного мовлення респондента Воложанінової Любові Леонідівни); *отбíли пáйку / і подзвудóніли / дирéктором буў Нерко́ўс'киї / і подзвудóніли на заготкантóру / шо отакá ї отакá там рóбит'* (із усного мовлення респондента Гаці Марії Володимирівни).

Досліджуване село вирізняється мовним колоритом, що найяскравіше виявляється на лексико-семантичному рівні. Діалектна лексика Загребелля представлена різними тематичними групами: мікротопоніми, ігри та розваги, страви, одяг, транспорт, городина, побутове начиння. Окремий пласт становлять емоційно забарвлені слова та фразеологізми, що підкреслюють експресивність живого усного мовлення.

Мікротопоніми – народні назви для позначення різних частин села, кутків: *Заколу́дновка*, *Зацэрку́в'я* (вказують на розташування біля певних об'єктів, відповідно – «за колодязем» і «за церквою»); *Гапíшковка*, *Андрíйовка* (походять від імен жителів – Гапа, Андрій); *Сілковщина* (утворена від поширеного в цій місцевості прізвища – Силко); *Горá*, *Пису́к* (відображають особливості ландшафту – нерівна поверхня, підвищення та піщаний ґрунт).

Ігри та розваги: *гілки* – гра в м'яч із палицею; *ху́бванки* – гра, у якій один гравець шукає інших, які сховалися; *лу́бванки* – гра, у якій один гравець намагається наздогнати й торкнутися рукою інших гравців, які тікають; *оре́ля* – споруда, на якій гойдаються для розваги (гойдалка); *точі́ло* – дискотека, танці (етимологія пов'язана з інтенсивністю руху танців, під час яких «сточували» взуття, каблуки).

Страви: *захолу́йд* – драглиста страва з м'ясного або рибного відвару з подрібненими шматочками м'яса чи риби; *м'ятка* – картопляне пюре; *мі́шанка* – холодний суп зі шматочків хліба, молока й цукру; *крі́шні* – сушені яблука, груші, з яких варили узвар (назва походить від дієслова «кришити»).

Одяг: *бриль* – капелюх; *кальсу́бни* – чоловічі штани, підштаники; *гамáши* – жіночі довгі штани; *кварту́х* – фартух.

Транспорт: *лісапéд* – велосипед; *моту́бка* – човен з мотором; *ду́ббанка* – човен, видовбаний зі стовбура дерева.

Городина: *кияхі́* – кукурудза; *гуркі́* – огірки; *помиду́бри* – помідори; *кабаки́* – кабачки; *гічка* – листя буряка або моркви.

Господарські приміщення та хатні прибудови: *льо́х* – погріб; *шо́па* – приміщення для сільськогосподарського реманенту, сіна та ін.; *сі́ни* – веранда; *димні́к* – частина дерев'яного димаря над дахом.

Побутове начиння: *макі́тра* – широкий горщик; *гладі́шка* – глечик без ручки; *ку́бванка* – дерев'яна ступка для товчення сала, часнику та ін.; *качі́лка* – кухонний інструмент для розкочування тіста; *жлу́кто* – бочка для замочування одягу; *кошу́ля* – верейка; *за́ступ* – лопата.

Емоційно забарвлена лексика: *гу́торити* – гучно розмовляти; *гу́торка* – гучна розмова.

Фразеологізми: *гну́ти гі́лі* – розмовляти; *соба́ки ві́гавкають* – так говорять про місце, на прибирання якого потрібно чимало часу; *ку́ри загребу́ть* – так говорять, коли люди живуть у занедбаній оселі і не вважають за потрібне прибрати.

Грамотичний рівень загребельської говірки також характеризується низкою особливостей:

а) інфінітивний суфікс [т'] при дієслівній основі на голосний: наприклад, *оп'я́т' нема́ як прожувáт' / трéба до́дому жі́хат'* (із усного мовлення респондента Гаці Марії Володимирівни); *кажу́ харашо́ Конст'анті́нович / не б́уду брат'* (із усного мовлення респондента Воложанінової Любові Леонідівни); *зас'івáт' у́же то́же ході́ли / ті́к 'і це ў́же зас'івáт' ході́ли хло́пц'і* (із усного мовлення респондента Мельник Анастасії Дмитрівни); *ході́т' / ході́ли* (із усного мовлення респондента Набоки Миколи Андрійовича);

нр'авилос' нам гул'ат ʸ земл'і (із усного мовлення респондента Отченашенко Ганни Олексіївни);

б) дієслівний суфікс **-ова-** замість **-ува-**: *пусті б'анки несу́ наз'ад / бо ви ж сказ'али / шо сторожов'ат' б'удете* (із усного мовлення респондента Воложанінової Любові Леонідівни); *jomу ж гр'оши ж тр'еба / вербов'ат' гр'оши тр'еба* (із усного мовлення респондента Гаці Марії Володимирівни); *ход'или шчедров'ат' / ход'или кол'адов'ат* (із усного мовлення респондента Мельник Анастасії Дмитрівни);

в) уживання сполучників **да, дак, дик** у єднальній і протиставній функціях: *уже давн'їе д'їло / да ж зн'aju як роб'или; ну як уже то / дик налісничок м'ожеш і сп'екти / бл'їнч'їкоу кор'оче* (із усного мовлення респондента Мельник Анастасії Дмитрівни); *тут с'ад бу' оц'е колг'оспн'ий / с'ад бу' / дик ви ж мо зн'ajете / тої / Мик'ола Петр'ович Ад'аменко / бу' тут* (із усного мовлення респондента Тимошенко Надії Петрівни).

Отже, діалектна мікросистема села Загребелля яскраво репрезентує риси східнополіського говору північноукраїнського наріччя. Дослідження загребельської говірки не лише збагачує українську діалектологію, а й допомагає глибше зрозуміти творчий контекст видатних земляків, зокрема Олександра Довженка. У часи визвольної війни збереження діалектів набуває особливого значення, адже в народному мовленні закарбована самотність нації – невичерпне джерело сили. Говірки потребують копіткої фіксації та дбайливого вивчення. Перспектива подальших розвідок – усебічний аналіз живого усного мовлення, аби точніше виокремити особливості діалектної мікросистеми села Загребелля, що може стати підґрунтям для порівняння інших говірок району.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ ТА ДЖЕРЕЛ:

1. Атлас української мови: у 3 т. Т. 1 : Полісся, Середня Наддніпрянщина і суміжні землі. Ред. колегія: Закревська Я. В. та ін. ; ред. тому І. Г. Матвіяс. Київ: Наук. думка, 1984. 440 с.
2. Бевзенко С. П. Українська діалектологія. Київ : Вища школа, 1980. 246 с.
3. Глібчук Н., Костів О. Українська діалектологія. Львів: ЛА «ПІРАМІДА», 2023. 552 с.
4. Історія міст і сіл Української РСР: у 26 т. Т. 22: Чернігівська область. Ред. колегія : Дериколєнко О. І. (гол. редкол.), Бут'єко О. Г., Власенко В. І. та ін.; АН УРСР. Ін-т історії. Київ: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1972. 780 с.
5. Матвіяс І. Г. Українська мова і її говори. Київ: Наук. думка, 1990. 168 с.
6. Торчинська Н. М. Українська діалектологія. Хмельницький національний університет, 2017. 158 с.